

Ідеологічно–психологічне протистояння ОУН – УПА та сталінського режиму в перші повоєнні роки

Висвітлюються форми і методи ідеологічно–психологічного протистояння ОУН–УПА та сталінського режиму в перші повоєнні роки. Визначено пріоритети пропагандистсько–агітаційної діяльності радянського партапарату і націоналістичного підпілля, виокремлено її основні напрямки.

Ключові слова: ідеологія, опозиційний рух, націоналістичне підпілля, ОУН, УПА.

(Матеріали виступу на науковій конференції «Ідеологія ОУН та ідеологія Української держави сьогодні»)

Якісно новий етап в осмисленні української історії ХХ ст. розпочався після розвалу СРСР та відновлення державної незалежності України. У 1991 році виклик часу Україна прийняла гідно, намагаючись аналізувати історію з точки зору українських інтересів. Процес розбудови незалежної Української держави потребує узагальнення всього накопиченого українським народом досвіду, оскільки проблеми сучасного державотворення в Україні багато в чому схожі з тими, які поставали протягом ХХ ст.

Доводиться визнати, що пострадянське українське суспільство продовжує інерцію мислення й світосприйняття радянської епохи, що позначається у всіх сферах політичного, соціокультурного, економічного, релігійного життя. Посттоталітарний синдром виявляється у нездатності суспільства втілити у життя принципи демократичного громадянського суспільства та правової держави, що виявляються у формі гострих дискусій (у тому числі з питань історії національно–визвольного руху).

На наш погляд, важливим є історичний аналіз тягlosti боротьби за українську державність, зростання національної самосвідомості, прагнення українського народу до власного державного життя на засадах самостійності, соборності, самоврядності. Тому вивчення у різних площинах протистояння радянського режиму і українського національно–визвольного руху в повоєнні роки є актуальним. У статті зупинимось на ідеолого–психологічній сфері цього протистояння в період «умиротворення» Західної України.

Події повоєнних років продемонстрували безкомпромісний характер протиборства між українськими повстанцями і підпільниками та сталінським тоталітарним режимом.

В звільнених областях Західної України з 1944 року розпочалося відновлення органів радянської влади. Одним із засобів їх встановлення стало залучення партноменклатури з інших областей УРСР та СРСР, яка виконувала волю сталінського режиму, а з другого боку мала досвід державно-партійної роботи. Про переважання ідеологічної складової свідчить відбір кадрів, схвалений постановою «Про відбір керівних партійних і радянських працівників для роботи в західних областях УРСР» (2 лютого 1944 р.). Подібні рознарядки постійно надходили в західноукраїнський регіон, починаючи з 1944 року. На чолі з першими секретарями обласних комітетів КП(б)У (Станіславського – М. Слонь) утворювалися так звані оперативні групи, до яких входило 500–600 номенклатурних працівників з досвідом роботи в партійних, комсомольських, профспілкових, радянських структурах. Зокрема, згідно з інформаційною запискою організаційно-інструкторського відділу ЦК КП(б)У на червень 1944 року у Станіславську область прибуло 129 працівників. Слід зауважити, що направлявся на роботу в західноукраїнський регіон не тільки партійно-радянський актив, але й працівники вищої і середньої школи, установ культури, науки, охорони здоров'я, спеціалісти сільського господарства і промисловості. Зокрема із східних областей у західні протягом 1944–1945 роках було направлено близько 84 тис. керівних працівників і спеціалістів різних галузей народного господарства [22,122].

Однією з причин кадрової політики радянського керівництва була недовіра до західноукраїнського населення з огляду на перший етап радянізації краю у 1939–1941 роках, а також національно-визвольний рух в цьому регіоні в роки Другої світової війни і повоєнний період, тому у Станіславській області місцеві кадри становили тільки 7,6 %.

Боротьба УПА була помітним гальмом у здійсненні радянською владою політичних, економічних та інших заходів у регіоні. Щоб налагодити стосунки з місцевим населенням, представники радянських структур використовувала не тільки сили, але й агітаційні методи, апелюючи до соціально привабливих програм, популістських декларацій. ЦК КП(б)У закликав місцеве партійне керівництво «поставити масово-політичну роботу на потрібну висоту і одночасно проводити нещадну боротьбу з бандитизмом» [12,арк.3].

Радянське керівництво ставило завдання «посилення боротьби з бандами, підвищення політичної активності мас і створення навколо партійних і радянських організацій міцного, відданого активу» [9,арк.100]. В Західній Україні розгорталася мережа громадських організацій: комсомольських і профспілкових. Безумовно слід підкреслити їх повну залежність від партії, а також той факт, що їхня діяльність зосереджувалась в основному у містах, оскільки села знаходилися під контролем повстанців. На партійні, комсомольські та профспілкові організації покладалося завдання стати провідниками комуністичної партії, що автоматично означало сприяти колективізації, індустріалізації, денационалізації. Проводилася серія заходів партапарату: читання лекцій, проведення бесід, випуск стінгазет, підготовка плакатів і лозунгів, залу-

чення самодіяльності, жіночих і молодіжних організацій [10, арк.10]. Зокрема, по Станіславській області було організовано 19430 гуртків «по вивченню Станіславської конституції та виборчого закону» [8, арк.29].

Радянські агітатори у політично-масовій оперували штампами на кшталт: «Жити ще нелегко. Але радянські люди знають, що наші труднощі тимчасові, що вони безумовно будуть переможені, і що високі більшовицькі темпи господарського будівництва є запорукою якнайшвидшого подолання труднощів» [21]. Великого значення радянське керівництво приділяло місцевій інтелігенції, тому проводило серію заходів, демагогічно утверджуючи пріоритети української культури, традицій і звичаїв. Разом з тим за визнаннями самих агітаторів серйозною проблемою їх роботи було незнання української мови: «Працювати серед населення доводиться на українській мові, а це складно і дуже гальмує роботу. Безумовно, вихід можна було б знайти, організувавши гуртки по вивченню української мови, але ми в такій ситуації, ви про це знаєте, сьогодні ми тут, а завтра нас можуть перекинути на фінляндський фронт і т.п.» [7, арк.53]. З часом освітянські і медичні заклади стануть форпостом більшовицької політики, в основі якої русифікація та атеїзм.

Слід зауважити, що ідеологічні кампанії радянський партапарат приписував «ініціативі мас» – місцевому населенню, однак вони скеровувалися з центру, а на місцях впроваджувалися активом. Владна комуністична вертикаль спрацьовувала майже автоматично: на кожен вказівку з центру на місцях миттєво реагували: часом відписками, часом активними діями. Широко розрекламовані агітпропом і забезпечені організаційними зусиллями відповідних структур акції (зокрема реалізації облігацій державних позик) сприяли поповненню держбюджету, що зменшувало можливості підтримки націоналістичного підпілля.

Розробка і впровадження комплексу заходів, спрямованих на розвиток промислової і транспортної інфраструктури в Західній Україні сприяла зміцненню радянської влади в західноукраїнських містах. Зокрема протягом 1945 року запрацювали 273 промислові підприємства Станіславщини [25,121]. Слід зауважити, що міграційна хвиля росіян до обласних центрів Західної України свідчила про намагання Москви інтегрувати цей регіон до складу тоталітарної системи – СРСР, позбавивши його впливу націоналістичних сил. Викриваючи «успіхи» індустріалізації націоналістичні політвиховники зазначали: «Незважаючи на деякі успіхи більшовицького режиму у відбудові господарства, незважаючи на кількаразове знижування цін тощо, соціально-становище робітничої кляси продовжує й далі залишатися дуже важким. Реальна зарплата робітництва продовжує далі залишатися дуже низькою. Звичайний робітник заробляє пересічно від 400–500 руб. ... дуже погана організація постачання харчовими продуктами. В столових звичайно харчі погані. Часто бракує хліба, цукру тощо. Ціни на більшість промтоварів високі. Також дуже погані життєві умови. На багатьох заводах і фабриках ... відсутні елементарні умови безпеки» [16, арк.190].

Непримиренного характеру набула інформаційна війна між українським національно-визвольним рухом і комуністичним режимом. Переваги без сумніву були в радянської сторони, оскільки в її руках знаходилися засоби масової інформації, а також мережа шкіл і гуртків партійно-політичної освіти, тисячі пропагандистів. Головними завдан-

нями радянської агітації було виховання неприйняття оунівської ідеології, викликання негативного ставлення до «українсько-німецьких націоналістів», приживлення комуністично-тоталітарних ідеалів, свідомості «радянської людини» [1, арк. 1–8]. На виконання цих завдань працювали значні ресурси тоталітарної системи.

З метою дискредитації національно-визвольного руху партапарат проводив гучні ідеологічні кампанії у засобах масової інформації по викриттю українсько-німецьких зв'язків в період Другої світової війни, ролі Греко-католицької церкви у цій співпраці, реквізиційної політики ОУН і УПА, за допомогою якої вирішувалася проблема постачання харчів і фуражу, репресивних заходів СБ щодо цивільного населення, саботажних акцій, в тому числі руйнування промислових об'єктів, адміністративних споруд, виробничих приміщень, клубів і т.п. У місцевій пресі публікувалися «покаяльні листи» тих, хто скористався радянською амністією, роз'яснювальні статті про переваги радянського устрою ін.

Активно спекулювалися ідеї стаханівського руху. Зокрема в «Прикарпатській правді» була опублікована передовиця такого змісту: «Машиніст Станіславського депо тов. Никитін в грудневому змаганні транспортників завоював звання кращого машиніста Радянського Союзу 9 лютого в честь виборів у Верховну Раду СРСР» [20]. Засобами масово-політичної роботи всіляко розпалювалася ворожнеча між можливими і неможливими верствами сільського населення, виховувалася в останніх ненависть до підпільників.

Дієвим засобом ідеологічного контролю стали лекції та індивідуальні бесіди представників радянської влади з місцевим населенням. Зокрема, у червні-липні 1948 року в Станіславській області партійні органи (22 тис. осіб) провели 173 тис. бесід (1,6 млн. осіб) [24, с. 422]. 27 листопада 1945 року було прийняте рішення ЦК КП(б)У про виклики місцевого населення на бесіди із працівниками спецслужб, спрямовані на вербування агітаторів, виявлення членів ОУН і УПА, залякування. Зокрема за грудень 1945–січень 1946 року в Станіславській області такі бесіди були проведені у 323 населених пунктах із 963 [1, арк. 4]. Користуючись шпигуноманією в лавах СБ, радянській спецслужбі всіляко компрометували родини учасників націоналістичного підпілля. Викликаючи їх на «співбесіди», органи НКВС і НКДБ кидали на них тінь сексотів, внаслідок чого представники СБ часто з цієї причини винищували безневинних людей. А це підривало довіру місцевого населення до підпільної мережі ОУН та УПА.

24 березня 1945 року ухвалено постанову ЦК КП(б)У «Про перевірку обліку робітників та службовців на підприємствах промисловості, транспорту і в радянських установах західних областей України». Протягом місяця в Станіславській області перевірили 356 об'єкти, на яких працювало 20 553 громадянина. Серед них виявлено 528 «класово чужих елементів». В обласному центрі серед 8 844 перевірених— 26 «шпигунів, агентів гестапо та підозрілих», 71 «українсько-німецький націоналіст», 14 «польських націоналістів», 39 «зрадників батьківщини, німецьких пособників», 11 «антирадянських елементів», 3 «колишніх поліцаї» [24, 381]. Створювалися спеціальні облікові групи, які перевіряли «дезертирів виробництва» [23, 36]. Проведення реєстрації населення в

західних областях України (постанова ЦК КП(б)У від 19 січня 1945 р.) також мало на меті завдати удару по націоналістичному руху опору та співзвучачим з числа місцевого населення.

До радянських методів залякування місцевого населення відносять прилюдні страти за вироками військових колегій. У Станіславській області від серпня 1944 до лютого 1945 року відбулося 28 привселюдних страт (25 – у 18 районах і 3 – в обласному центрі).

Поряд з терором радянським керівництвом використовувався такий дієвий метод як амністії. Сталінський режим спекулював бажанням ідеологічно нестійкої частини упівців до мирного життя і припинення кровопролиття, репресій проти родичів. «Наказую: всіх учасників банд, що добровільно з'являються, припинивши бандитську діяльність... а рівно й тих, що ухилилися від мобілізації в Червону Армію, – не піддавати ніяким репресіям, а негайно після явки відправляти їх на місця постійного мешкання» [19]. Протягом останньої декади травня 1945 року у Станіславській області 600 осіб відгукнулися на звернення Президії Верховної Ради і Раднаркому УРСР, ЦК КП(б)У від 19 травня 1945 року «До робітників, селян та інтелігентів західних областей України». Радянські спецслужби завдяки тому, що багато повстанців, повіривши обіцянкам амністії, вийшли з лісу і з'явилися з повинною, використали їх для розкладу збройних відділів націоналістичного підпілля й агентурної роботи, впроваджуючи їх в мережу ОУН і повстанські загони. Зокрема у спецповідомленні начальника транспортного відділу МДБ Львівської залізної дороги (1946 р.) повідомлялося: «... по справі використовується агентурна боївка із 3-ох колишніх бандитів, які в залежності від заходів що проводяться використовуються оманлива боївка для розвідки або участі в операціях» [4,арк.2]. Слід зауважити, що вербування агентури в Станіславській області за даними оргбюро ЦК КП(б)У «виконувалося незадовільно» [2,арк.7].

Це ніякою мірою не свідчить про те, що в регіоні не було симпатиків радянської системи, однак страх перед націоналістичним терором був сильнішим. Так в «Тимчасових інструкціях організаційної референтури крайового проводу ОУН на західноукраїнських землях низовим організаціям про ставлення до національних меншин і політико-виховну роботу серед вояків УПА» (7 вересня 1944 р.) оголошувалася війна сексотам, яких пропонувалося знищувати навіть явно, через повішення серед села, з табличкою, на якій вказувалася причина теракту. Соціальною базою для формування сексотів вважалися вчителі, медики, працівники господарських та фінансових інституцій, сторожі, залізничники ін. Про страти есбістами місцевих активістів свідчили численні факти [14,арк.70зв,100,102.]. Таким чином УПА, утримуючи над значними західноукраїнськими територіями контроль, не давало змоги місцевому активістові розгорнути свою діяльність.

Звичайними явищами серед членів сталінських спецслужб в період «умиротворення» Західної України були: перевищення службових повноважень, мародерство, пияцтво, знущання над цивільним населенням і т.п. У протоколі закритих районних партійних зборів Городенківського району Станіславської області вказувалося: «Окремі винищувальні загони замість змістовної роботи займаються барахольством і систематичним пияцтвом» [9,арк.87].

У повідомленні Прокурора УРСР Р.Руденка на адресу керівників республіки йшлося про злочинні дії співробітників правоохоронних органів щодо мешканців західноукраїнського регіону. Масштаби несанкціонованого затримання і затягування розгляду справ за даними військового прокурора Львівського округу Ліпатова, зокрема по Станіславській області становили 33,6% . У доповідній записці наводилися численні факти тиску на арештованих, побиття з метою здобуття необхідного для каральних установ «зінання». Незважаючи на реакцію керівництва республіки і покарання винних згідно з чинним законодавством, такі зловживання представників радянської влади ще більше посилювали антирадянські настрої, з одного боку, та симпатії до ОУН і УПА, – з іншого. Слід зауважити, що на насильство з боку радянської і націоналістичної сторони породжувало пригнічений морально–психологічний стан місцевого населення. І в цій ситуації сталінське керівництво мало ширший простір для маневрування: постійне кадрове зміцнення органів НКВС та НКДБ у краї, які однак не змінили загального негативного ставлення мешканців західних областей до сталінського режиму.

Окупаційна політика місцевої влади давала простір пропагандистській ре-ферентурі ОУН, спираючись на антирадянські настрої серед населення та забезпечуючи собі його підтримку. Зокрема націоналістичні листівки інформували: «Впродовж усього 1945 р. не залишилося в укр жодного міста, ні села, ні містечка, де б нквд не провело своїх масових арештувань. У кожному обл.– і райцентрі додатково зайнято під тюрми цілі комплекси будівель. Під час більших арештувань нквд займає під в'язниці навіть школи, сільради і приватні будинки. Перебуваючи по кількадесят і кількасот у приміщеннях для кількох людей або у всіляких льохах, підвалах, що в жодному випадку не надаються для мешкання, не дістаючи не тільки постелі, але навіть в'язки соломи, вони примушені сидіти на вогкій брудній полівці, вмлівають від тісноти і браку повітря. Серед нечистоти і жахливого голоду ширяться тут інфекційні хвороби, часто навіть штучно викликувані екаведистами. В'язнів без жодної причини до крові побивають, зневажають, у найбільш садистичний спосіб знущаються над ними. Під час переслухань піддають кожного в'язня вишуканим середньовічним тортурам, в найбезсоромніший спосіб шантажують» [18,арк.213].

Масово–політична діяльність радянських органів в перші повоєнні роки наштовхувалася на нерозуміння і протидію місцевого населення. Галичани з недовірою ставилися до будь–яких заходів більшовицької влади та військового командування, маючи досвід радянзації 1939–1941 років.

Особливо неефективною була агітаційна діяльність на селі, оскільки радянське керівництво взяло курс на колективізацію, а пам'ять про голодомор 1932–1933 років була живою серед західноукраїнського населення. Агітація на селі була вкрай необхідною для партапарату, оскільки встановивши контроль сільськогосподарською продукцією, компартійне керівництво звужувало ре-сурси забезпечення повстанських загонів продуктами харчування. Місцеві партпрацівники звітуючи про партійно–масову роботу, зазначали: «... зараз від нас, районного партійного комітету, вимагається значних зусиль, щоб охопити всі села з

метою роз'яснення серед населення принципів колгоспного будівництва» [13,арк.4]. На території Станіславської області зокрема були прочитані лекції на теми: «Переваги колгоспного ладу над індивідуальним господарством», «Що дала Радянська влада трудящим західних областей України», «Боротьба більшовиків за колективізацію сільськогосподарства» та ін. [11,арк.19]. Своєю чергою націоналістичне підпілля переконувало місцеве населення у швидкій зміні владі в Західній Україні, а «тому слід в колгоспи вступати не потрібно і саботувати всі заходи радянської влади по колгоспному будівництву» [11,арк.6].

Одним з найважливіших напрямів діяльності радянських органів на рубежі 1945–1946 років стало забезпечення перших повоєнних виборів до Верховної Ради, які мали відбутися 10 лютого 1946 року. Оунівське підпілля включилося в активну пропагандистську діяльність «серед населення, закликаючи останніх не приймати участь в голосуванні, систематично сприяти в постачанні продуктами харчування... розвідувальними даними про дислокацію військових частин, розташування виборчих дільниць і членів виборчих комісій» [14,арк.107]. В Західній Україні поширювалися націоналістичні листівки: «Українці! Верх Рада – слухняне знаряддя в руках імперіаліста Сталіна – нашого гнобителя і експлуататора! Геть сталінську Верховну Раду! Геть сталінські вибори до неї! Хай живе вільно обране представництво українського народу в Українській Самостійній Соборній Державі!

Українці! Сталінські депутати – підлі зрадники і люті вороги народу!... Сталінська «конституція» – найреакційніша в світі... Сталінський «виборчий закон» – жорстокий глум над нашими правами!» [17,арк.254].

Таким чином, владна комуністична вертикаль, маючи у своєму розпорядженні значні матеріальні і кадрові ресурси, використовувала не тільки силові, але й агітаційно–психологічні методи з метою зменшення соціальної бази національно–визвольного руху, а також включення Західної України в політико–ідеологічне, соціально–економічне та науково–культурне поле радянської системи.

Своєю чергою збройні формування на–ціонально–державницької орієнтації відстоювали стра–тегію боротьби за Українську соборну самостійну державу (УССД).

Велику увагу провів ОУН і УПА акцентував на питаннях ідейно–виховної роботи, починаючи з 1944 року новий етап боротьби за вплив у краї. З одного боку, можливості радянської військової та агітаційно–пропагандистської системи були значно більшими. З другого боку, потреба захисту місцевого населення від більшовицького терору, розгубленість стрільців і старшин вимагали дисциплінованості, відданості справі, мужності і згуртованості. Зокрема в інструкції надрайонним керівникам (1946 р.) звучав заклик «виховувати людину з твердим характером, вірного своєму народові, здатного боротися у самих важких умовах, такого, що усвідомлює, що на ньому лежить відповідальність перед історією» [3,арк.44–54].

Нагальним поставало питання кадрового забезпечення. Здійснення комплексних ідеологічних та політико–виховних заходів покладалося на спеціальні пропагандистські відділи. У «Тимчасових інструкціях організаційної референтури крайового проводу ОУН на західноукраїнських землях низовим організаціям про ставлення до національних

меншин і політико-виховну роботу серед вояків УПА» (7 вересня 1944 р.) зазначалося, що в кожний самооборонний куц треба призначити пропагандиста і його заступника. Пропагандистом мав бути політично освічений член ОУН, рішучий, ініціативний, «з прикметами бойовика». В інструкції визначалися завдання пропагандистів. Серед них відзначимо роботу серед цивільного населення, яка полягала в інформуванні про національно-визвольну боротьбу, плеканні віри в перемогу, піднесенні бойового духу і витривалості народу, гуртуванні його навколо націоналістичного руху, а також викриванні методів радянського режиму, спрямованих на уярмлення українського народу. У кожному відділі УПА мав бути, окрім пропагандиста, політвиховник, призначений за узгодженням з політвиховником при штабі ВО з числа «ідейно-сильних та найкраще політично-вироблених членів ОУН». На них покладалося зобов'язання посилення політико-виховної роботи як серед вояків УПА, так і серед місцевого населення, яке мало бути не тільки пасивним симпатиком націоналізму, але активним учасником національно-визвольної боротьби. В листівках, зокрема, вказувалося: «...ні жорстокі та безоглядні репресії залог МГБ, ні ворожі провокації та все страхоття безперервних облав, блокад, обшуків, засідок, слідження і агентури, не в силі відчужити населення від підпільних кадрів. Населення знає, що в них має своїх найвірніших оборонців, порадників та приятелів і ділиться з ними останками своїх нужденних засобів. Ця солідарність на смерть і на життя між укр. народом та його революційними силами, це наша найбільша гордість, це наша сила і запорука перемоги» [16, арк.11].

Слід зауважити, що поряд з політвиховниками важливу роль у створенні належного морально-психологічного клімату в повстанських підрозділах відігравали священники різних конфесій.

У арсеналі радянського керівництва націоналістичний рух називався гітлерівсько-націоналістичним, буржуазно-націоналістичним, розбійницьким, бандерівським. Останнє визначення фактично було персоналізацією національно-визвольного руху з іменем його провідника – Бандери – і використовувалося радянським ідеологічним апаратом з метою створення негативного морально-психологічного стереотипу. З метою нейтралізації ворожої пропаганди спрямованої на ОУН і УПА націоналістичний провід навесні 1945 року видав документ, у якому закликалося: «Кожний вояк УПА має називати себе властивою собі назвою, а саме українським повстанцем, та цю назву треба популяризувати. Назва «бандерівець», якою залюбки називають нас наші вороги, не відповідає змістові нашої боротьби і є для нас некорисною та шкідливою». Незважаючи на це, штамп «бандерівець» міцно укорінився у свідомості радянської людини і має продовження і в сучасній Україні.

Основними складовими ідеологічної роботи була критика суті сталінського тоталітаризму, його мети і форм досягнення, пояснення справжніх причин війни та її наслідків, ролі в ній російського народу і партотратичної верхівки, а також роз'яснення завдань ОУН і УПА, визначення їх внеску у боротьбу за незалежну соборну Українську державу. Свої ідеї та інформаційні матеріали ОУН і УПА поширювали різними способами. Першою чергою – шляхом друкованого слова. Лев Шанковський в книзі «УПА і підпільна література» (Філадельфія, 1952) наводить

21 назву газет і журналів, 60 назв брошур і книжок, 81 назву листівок в період 1944–1950 років. У пропагандистській діяльності УПА і ОУН серйозною проблемою була недостаття технічних засобів (радіопередавачів, видавничо–поліграфічного обладнання, типографічного паперу, а також спеціально підготовлених кадрів. З другого боку, в руках радянського апарату знаходилися значні сили для придушення не тільки збройної боротьби, але й усунення націоналістичної агітації, зокрема «вилучення розкидуваних і розклеюваних оунівцями антирадянських листівок» [14,арк.53].

В підпільній літературі містилися як публікації теоретичного і учбово–практичного характеру, так і патріотичні пісні і вірші, прозові і сатиричні твори і т.п. Серед періодичних видань відзначимо наступні – «Ідея і чин», «До зброї», «Повстанець», «Шлях Перемоги», «Чорний Ліс», «За волю України», в яких публікувалися В.Гапас, О.Дяків–Горновий, Д.Маївський, П. Полт-ава та ін. Окремо друкувалися брошури, теоретичні статті ідеологів націоналізму, контрпропагандистські матеріали. Зокрема у статті П.Полтави (керівник головного осередку пропаганди УПА і на-чальник політвиховного відділу ГВШ УПА) «Політика московсько–большевицького уряду та його української агентури не має нічого спільного із справжньою волею укр. народу (У відповідь на виступ в ООН делегата Великобританії п.Макнейла)» зазначалося: «Нашими збройними діями ми боронимо наш народ перед найбільш знахабнілими і розбещеними большевицькими бандитами та їхніми ви служниками. Нашою пропогандивно–роз’яснювальною політичною роботою відкриваємо перед укр. народом, перед збаламученими масами всього Советського Союзу, скрайне гнобительський, експлуаторський і терористичний характер большевицького режиму, вказуємо як треба будувати краще життя, закликаємо народ до боротьби за повалення не-нависної протинародної советської влади, вселяємо в нього надію, дух спротиву, зміцнюємо волю до боротьби» [16,арк.173].

З метою ознайомлення зі світовим досвідом організації партизанських дій поширювалися такі брошури: «Спогади з визвольних дій», «Партизани» Гордієнка, «Тактика малих відділів» пол-ковника Лорене, «Супутник партизана» радянського полковника Колодзінського, німецьке видання «Боротьба регулярної армії з партизанами» та ін.

Однак головним видом інформаційно–пропагандистських друкованих видань були все ж листівки, короткі за об’ємом і емоційні за змістом. Розрізняють інформаційні, листівки–документи, листівки–лозунги, листівки–звернення. Зокрема в одній із інформаційних листівок вказувалося: «В Україні, особливо в її західних областях від часу після останньої війни непереможно існує стан облоги залог МГБ. По селах постійно квартирують опер групи /боївки/ МГБ. Обсажені ними також залізничні станції, промислові заводи, колгоспи, вируби і місця звозу дерева і т.п. Ці залози. А також комуністичний партійний апарат, послуговується всіма можливими засобами індивідуального та збірного терору. щоб перемінити населення в послушних невірників московських вельмож» [16,арк.10].

Характерною рисою психологічної війни ОУН і УПА було масове розвішування лозунгів на стінах будинків, радянських закладів, на парканах, інколи на деревах. Серед закликів були поширені, зокрема, такі:

«Німецька каторга не гірша від сталінської! Геть загарбників з української землі!», «Україна не буде колонією гітлерівсько–сталінських імперіалістів!», «Геть берлінсько–московських «визволителів» та «оборонців!» [17,арк.403].

Широко використовувалися у роботі з місцевим населенням усні методи – бесіди, мітинги, збори, святкування національних і релігійних свят ін., що вимагали від їх організаторів високого рівня теоретичної підготовки, добрі знання історії, міжнародних справ. Здійснювалися заходи спрямовані на зниження морального духу і підриву боєздатності радянських військовослужбовців. «30.06 1949 р. в с.Грабівка (р–н Рожнятів, Станіславівської області) група повстанців роззброїла червоноармійців, що доставляли дрова. Червоноармійцям забрано 4 ппш і після роз'яснювально–політичної гутірки їх відпущено» [16,арк.172 зв].

Одним із завдань психологічної війни українських повстанців була протидія пропаганді противника. Реакцією на позитивні результати радянських амністій стало рішення відпустити з повстанських лав випадкових людей, які перебували там не з ідейних переконань, а з міркувань самозбереження.

Загалом в повоєнний період було здійснено п'ять великих ідеологічних кампаній націоналістичного підпілля: акція допомоги голодуючим на сході України, акція боротьби за українську молодь, збір обвинувачуваних матеріалів про злочини радянської системи, акції проти колективізації і депортації. Зокрема, особлива увага націоналістичних політвиховників зверталася на національне і релігійне виховання молоді з метою усунути її з–під впливу більшовицького агітпропу, піонерських та комсомольських організацій. У листівках, адресованих підростаючому поколінню, звеличувався подвиг упівців, як приклад самопожертви за незалежну Україну: «3.05 1945 р. енкаведисти відкрили бункер в с. Делява (р–н Товмач, Станіславської області), в якому містилася підпільна друкарня. В ній якраз працював д.Богдан. енкаведисти здобували бункер цілу добу, але безуспішно. Д.Богдан відбивався до останнього набоя, а на заклик піддатися відповів: «Не дочекаєте, кати України, щоб син Ї вам здався». У боротьбі він усю ніч співав большевиком революційні українські пісні, нарешті, коли побачив, що бункер уже розкопують, застрілився з пістолі. Тіло героя большевики покололи штиками і спалили» [18,арк.238]. Повстанці повинні були вміти розмовляти і з дітьми молодшого віку.

Пропагандисти ОУН намагалися залучити на свій бік західноукраїнську інтелігенцію. Націоналістична пропаганда стверджувала: «Українське підпілля ніколи не переслідувало і не переслідує службовців адміністративних, заготівельних та інших радянських установ тільки за те, що вони є службовцями...В Західній Україні большевицька влада, зустрівшись з широким визвольним повстанським і підпільним рухом та рішучим спротивом українських народних мас, кинула на боротьбу з ними не тільки поліційні загони мвд і мгб, але теж і службовців різних установ – адміністративних, заготівельних, кооперативних, культурно–освітніх і т.д. Мало того, большевицька влада озброїла їх і дала їм повну свободу в переслідуванні і тероризуванні населення. Багато дехто із рад службовців, маючи таку свободу і будучи вірними наймитами большевицьких гнобителів, допускається

різних злочинів супроти населення на території дій УПА та підпілля та супроти українського народу в цілому!...Зрозуміло, що українське підпілля вважає таких «службовців» за ворогів українського народу, за вислужників московсько–більшовицьких окупантів і судить їх революційним судом» [15,арк.140]. Реакцією на кадрову політику радянського режиму були листівки націоналістичного підпілля, в яких зазначалося, зокрема: «Українці! Московсько–большевицькі гнобителі з метою русифікації України масово насилають шовіністично–російський елемент до наших міст і сіл, до наших фабрик і заводів, до наших шкіл, до всіх інституцій державного і господарського життя!

Геть з України русифікаційний елемент! Українці зі східних областей! Не говоріть в Україні російською мовою це ганьба на власній землі говорити чужою мовою – мовою окупантів!... Скрізь у світі кожний народ говорить на власній землі тільки рідною мовою. Чому ми маємо бути гірші від них. Ганьба всім тим українцям, які в Україні говорять по–російськи!» [17,арк.412].

Слід зауважити, що в Україні існував увесь спектр думок і оцінок СРСР: від цілковитого неприйняття методів нової радянської країни й сталінської політики до її ви–правдання. Агітатори націоналістичного підпілля намагалися віднайти і пояснити причини таких відмінностей. «Під впливом російського вітру східні українці, ізольовані від Європи, вирости понівечені з національної точки зору. Якщо для нас російська мова є звуками іноді чужими, хоча часто і мелодійними, то для східного українця вона є близькою. Зростання України з Росією наскільки сильне, що у багатьох випадках неможливо з'ясувати, де починається українське і де закінчується російське... Якщо на Заході індивід прагне працею досягнути більшого і покращити свій і загальнолюдський життєвий рівень, то на Сході наприклад той, що має 8 га прагне до того, щоб ті хто мають 10 га мали також лише по 8 га...» [3,арк.38]. На жаль, для поширення націоналістичної ідеології серед населення Великої України не існувало об'єктивних передумов та й зрештою обмежені матеріальні ресурси не давали змогу ОУН і УПА розгорнути активну пропагандистську роботу у східних і південних регіонах України.

Загальноприйнятим є твердження про підтримку ОУН і УПА на–самперед серед сільського населення Західної України. Однак велику увагу націоналістичним підпіллям відводилося агітаційній діяльності серед робітничої верстви. Зокрема, на початок четвертої п'ятирічки націоналістичні агітатори відгукнулися листівками і лозунгами такого змісту: «Четверта п'ятирічка – це не чуваний до тепер грабіж України. Україна і далі використовується як сировинна база і ринок збуту для російської промисловості. Не дозвольте Сталінській кліці грабувати наші багатства. Геть колоніальний грабіж України. Сталін вельможі хочуть так господарювати в Україні, як господарять в Африці капіталістичні грабіжники... Сталінські вельможі знову вироблятимуть тільки літаки, гармати, танки, не ці предмети споживання, яких ви найбільше потребуєте» [17,арк.406]. В іншій зазначалося: «Разом з тим Москва людиноненависники стосують ще визиск господарських засобів України. На наших землях переважно форсується лише видобувна промисловість, що побіч грабежі плодів землі являється головним предметом зацікавлення господарського планування ворога. Виробничий промисел

розбудовується лише в корінно московських і зауральських просторах, зате зовсім не відбудовуються українські заводи» [16,арк.11].

В період повоєнного руху опору УПА здійснювала певний вплив на представників різних націй: поляків, росіян, румунів, чехів ін. У відозві–пересторозі УПА до росіян, які допомагають поневолювати Україну від 1 липня 1950 року вказувалося: «Український визвольно–революційний рух, як і цілий український народ, прихильно ставляться до російських працюючих мас. Наприклад, в 1946–47 рр. українці допомагали голодуючим росіянам так само, як і своїм голодуючим братам. З російськими працюючими ми прагнемо сьогодні спільно боротися проти большевицьких вельмож, цієї нової кляси експлуататорів, що прийшла на зміну колишнім поміщикам і капіталістам» [6,арк.145]. Командування УПА й провідники ОУН постійно наголошували на необхідності рейдування, в тому числі з пропагандистською метою. Зокрема в інструкції УПА для відділів, які відправляються в рейд до Чехословаччини (20 січня 1946 р.) зазначалося: «Кожен упівець повинен вести пропаганду, а якщо не може по причині слабкої підготовки вести розмову на політичні теми, тоді повинен розповідати про свої бойові будні і про боротьбу УПА... Розповідати факти боротьби українського народу, наслідки більшовицької неволі, її форми і зміст, форми більшовицького гніту взагалі... Підкреслювати, що ми хочемо співробітничати і жити мирно з російським народом, тільки необхідно ліквідувати більшовизм і т.д.» [5,арк.80–87].

Помилковими видалися розрахунки керівників українського націоналістичного руху на протистояння європейських країн і США та Радянського Союзу після завершення Другої світової війни. Серед повстанців поширювалися думки про «повстання Франції проти Німеччини і одночасно східних народностей проти СРСР... Америка з Англією розіб'ють Радянський Союз так як він слабший і немає необхідної техніки і тоді безумовно здійсниться мрія українського народу тобто буде самостійна ні від кого незалежна держава, про яку українці давно мріють» [14, арк.47–47 зв]. Однак сподівання націоналістичного проводу на війну і допомогу західних країн не виправдались. СРСР поступово утверджувався в європейському та світовому співтоваристві і тому придушення руху опору було питанням часу.

Таким чином, в перші повоєнні роки активно велася боротьба між радянською владою і визвольним рухом в ідеологічно–психологічній площині. Інформаційне протистояння відіграло значну роль у прагненні віднайти підтримку з боку населення західного регіону.

Як з боку радянського керівництва, так зі сторони націоналістичного проводу пріоритетне значення надавалося агітаційно–пропагандистській діяльності: публікуванню друкованої продукції, проведення бесід, мітингів, читання лекцій, поширення лозунгів і т.ін. Обидві сторони намагалися охопити пропагандистсько–виховною діяльністю усі верстви західноукраїнського населення. Однак пріоритет націоналістичного руху все ж таки становили селяни, більшовицького – кадри направлені із східних регіонів УРСР та населення міст. Одночасно матеріальні і людські ресурси дозволяли комбінувати різні тактичні засоби з боку радянської сторони. З одного боку, здійснювалися заходи у соціально–економічній і культурній сферах, з другого боку, нароставав силовий тиск на ОУН, УПА

та їхніх симпатиків: депортації, масові арешти, реєстрація, діяльність радянських «націоналістичних» загонів, терор силових структур і т.п. Саме силовими методами був придушений національно-визвольний рух, хоча в західноукраїнському середовищі ще довгий період авторитет радянської влади залишався низьким, а антирадянські настрої – суттєвими.

Інтенсивна ідеологічно-пропагандистська діяльність ОУН і УПА сприяла не тільки політичному вишколові повстанців, але й поширенню ідей української революції серед населення. Незважаючи на переваги радянської сторони та ізоляцію ОУН та УПА від міжнародних чинників, національно-визвольний рух, маючи підтримку з боку місцевого населення ще протягом майже десяти років продовжував боротьбу за незалежну Україну. Ідеєю соборної самостійної Української держави, яку намагалися реалізувати ОУН і УПА, жило не одне покоління українців, тому національно-визвольний рух у повоєнні роки, на мій погляд, не зазнав поразки, а трансформувався у інші форми: повстання в ГУЛАГу, дисидентський рух, діяльність церкви в підпіллі, опозиційні організації, індивідуальний терор і т.ін.

Джерела та література

1. *Центральний державний архів громадських об'єднань України.* – Ф.1. – Оп.16. – Спр. 31.
2. *Там само.* – Оп.16. – Спр. 50.
3. *Там само.* – Оп.23. – Спр. 2968.
4. *Там само.* – Спр.2979.
5. *Там само.* – Спр.3939.
6. *Там само.* – Оп.24. – Спр. 31.
7. *Державний архів Івано-Франківської області.* – Ф. Р-1-П. – Оп.1. – Спр. 62.
8. *Там само.* – Ф. П-9. – Оп.1. – Спр.62.
9. *Там само.* – Ф. Р-12-П. – Оп.1. – Спр.23.
10. *Там само.* – Спр.47. –
11. *Там само.* – Спр.104.
12. *Там само.* – Ф. Р-15-П. – Оп.1. – Спр.12.
13. *Там само.* – Ф. П-25. – Оп.1. – Спр.38.
14. *Там само.* – Спр.43.
15. *Галузевий державний архів Служби безпеки України.* – Ф.13. – Спр.376. – Т.4.
16. *Там само.* – Т.5.
17. *Там само.* – Т.10.
18. *Там само.* – Т.31.
19. *Прикарпатська правда.* – 1946. – 15 січня.
20. *Прикарпатська правда.* – 1946. – 14 лютого.
21. *Правда.* – 1947. – 5 травня.
22. *Балух В.* Деякі питання радянського будівництва в західних областях Української РСР у 1944–1945 рр.// Український історичний журнал. – 1983. – №4.
23. *Баран В.* Україна: новітня історія (1945–1991). – Львів, 2003.
24. *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія.* – К., 2004.
25. *Прикарпаття під прапором Рад.* – Ужгород, 1989.

26. *Ткаченко С.* Повстанческая армия: тактика борьбы/Под общей редакцией А.Е.Тараса. – Минск–Москва, 2000.

Галицькая–Дидух Т.В. Идеологическо–психологическое противостояние ОУН–УПА и сталинского режима в первые послевоенные годы

Освещаются формы и методы идеологическо–психологического противостояния ОУН–УПА и сталинского режима в первые послевоенные годы. Определены приоритеты агитационной деятельности советского партапарата и националистического подполья, выделены ее основные направления.

Ключевые слова: идеология, оппозиционное движение, националистическое подполье, ОУН, УПА.

Galytskaya–Dydukh, T.V. Ideological and Psychological Confrontation between OUN–UPA and Stalin’s Regime in the First Post–War Years

Illumination of forms and methods of the ideological and psychological confrontation between OUN–UPA and Stalin’s regime during the first post–war years. Definition of the priorities of advocacies carried out by the Soviet party apparatus and the nationalistic underground with marking out the key lines of its activities.

Key words: ideology, an opposition movement, a nationalistic underground, OUN, UPA.